

Postsocialistická transformace společnosti v Kyrgyzstánu

Dagmar Nováková

Abstract

This thesis deals with post-socialist transformation of society in Kyrgyzstan targeting southern part of the country - Talas region. The main goal of this paper is to find answers on singular objectives concerning everyday life: family, social status of women in the society and institution of marriage at pre-Soviet (till 1917), Soviet (1917 -1991) and post-Soviet period (1991 - up to now). Summarizing the changes, whether there have been based on transformational changes during these periods.

Key words

Kyrgyzstan, Soviet Union, Talas, transformation, everyday life.

Tato studie se zabývá postsocialistickou transformací společnosti v Kyrgyzstánu se zaměřením na severní část země oblast Talas. Cílem předkládaného příspěvku je postihnout důsledky transformačních procesů ve středoasijských republikách bývalého SSSR na příkladu Kyrgyzstánu. Práce poukazuje na spektrum změn, ke kterým začalo docházet v souvislosti s ekonomickou transformací a které zásadním způsobem přetváří kulturu chápanou jako způsob života. Cílem této studie je zjistit, zda v Kyrgyzstánu v důsledku transformačních procesů došlo ke změnám v následujících oblastech každodenního života: rodina, postavení ženy ve společnosti a instituce manželství. Pro zpracování tématu tohoto příspěvku byla vybrána kvalitativní metodologie v podobě případové studie se střednědobým výzkumem.

Dále byl důraz kladen na seznámení se s historickými okolnostmi v oblastech každodenního života. Každá kapitola je rozdělena na období předsovětské, sovětské a postsovětské. Předsovětské období je chápáno jako doba do roku 1917, nejčastěji jsou informace získány z 80. let 19. století, kdy do Kyrgyzstánu proudilo mnoho cestovatelů. Období sovětské je zde považováno od roku 1917, tj. od Velké říjnové socialistické revoluce (7. listopad). Od konce roku 1991, kdy vzniká Společenství nezávislých států (oficiálně přestal Sovětský svaz existovat 31. 12. 1991), začíná postsovětské období, které trvá až dodnes.

Práci z kvalitativní stránky prokládají životní příběhy Kyrgyzů od studentů Americké univerzity ve Střední Asii (AUCA)¹ a případové studie u dvou konkrétních rodin, u kterých probíhal střednědobý výzkum. Jan Hendl popisuje případovou studii jako „detailní studium

¹ *Preserving Kyrgyzstan's History*. [online]. 2010 [cit. 2012-09-18]. Dostupné z: <http://www.centralasianhistory.org/>

jednoho případu nebo několika málo případů. V případové studii sbíráme velké množství dat od jednoho nebo několika málo jedinců. Jde v ní o zachycení složitosti případu, o popis vztahů v jejich celistvosti“.² Díky případové studii bylo možné získat zřejmé informace o konkrétních jedincích, jejich činnostech a každodenním životě v Kyrgyzstánu.

Na výzkumné cestě v Kyrgyzstánu byl proveden výzkum u dvou rodin na severu země v oblasti Talas. První rodina žila ve vesnici Tash-Aryk, kde se nachází rovněž slavné Manas Ordo (kyrgyzský nacionální komplex postavený k tisíciletému výročí eposu Manas). Výzkumný tým bydlel přímo v rodině a sdílel s ní každý den. Rodina se skládala ze šesti lidí – Musa, manžel, otec, hlava rodiny, farmář pracující na svém hospodářství čítající dvě krávy (dojnice), dvě telátka, čtyřicet ovcí (v té době v horách na *džajlo* – letní pastviny) a jednoho psa a několik hektarů polí s fazolemi a vlastní techniku na pole – traktor, kombajn; Isl – manželka, matka, bez zaměstnání, se starala o chod domácnosti a pomáhala svému manželovi, pečovala o čtyři děti; nejstarší ze všech byl chlapec jménem Abaj, který měl po prázdninách nastoupit do osmé třídy, jeho prací přes léto bylo chodit na pastvu s krávy a telaty; nejstarší z dívek se jmenovala Ajdžan, po prázdninách šla do sedmé třídy a její sestra Guldžan do páté třídy, obě děvčata se především starala o nejmladšího člena rodiny, čtyřletého chlapečka Kibu. Výzkum probíhal v rodině celkem čtrnáct dní během června 2011. Manželé mluvili oba středně pokročile rusky, někdy nastal problém se slovní zásobou, oba navštěvovali kyrgyzské školy. Děti navštěvovaly místní kyrgyzskou základní školu, rusky se neučily, jen Ajdžan uměla pár základních ruských slov. Rodina se mezi sebou dorozumívala kyrgyzsky. Protože jsme pobývali v rodině v době, kdy není hlavní zemědělská sezóna, tak bylo poznat, že ne každý den se pracuje „od slunka do slunka“. Mezi zemědělci ve vesnici rodina patřila k těm větším (z hlediska počtu dobytka i rozloze polí). Avšak bylo vidět, že ekonomická situace rodiny není ideální, matka by chtěla obě děvčata posílat do Biškeku na turecké lyceum, ale musí na to být dostatek peněz.

V druhé rodině strávil výzkumný tým stejnou dobu a tentokrát probíhal výzkum ve vesnici Aral, nedaleko kazašských hranic. Rodina čítala pět členů – otec rodiny Bektur, farmář na svém hospodářství čítající cca dvacet koní, dvacet ovcí, tři krávy, jednoho osla, slepice, husy, krůty a tři psy; manželka Adilet pracovala v domácnosti a starala se o malého tříletého Nurislama; dalším členem rodiny byla 56letá Salira, která byla matkou Bektura, starala se také o chod hospodářství a pomáhala mladé Adilet (23 let) starat se o Nurislama a hospodářské a domácí činnosti; poslední členkou byla Mirim (16 let), která do této rodiny úplně nepatřila. Mirimina matka pracovala v obchodě v Sankt-Petěrburgu a její otec byl

² HENDL, J. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1997, s. 104.

zpěvák v Biškeku, protože se rozvedli, tak Mirim vyrůstala se svojí babičkou Salirou. V Aralu žila druhým rokem a chodila zde do školy. Rusky uměla nejlépe Mirim, se kterou jsme také trávili nejvíce času a stala se nám průvodkyní po vesnici a okolí. Adilet ani Bektur téměř rusky neuměli a Salira rozuměla rusky dobře, mnohem hůře však mluvila. Komunikace v této rodině tudíž byla obtížnější. Rodina také žila v lepších poměrech, než rodina předchozí, což bylo patrné z více faktorů. Obytné byly dva zděné domy – jeden pro běžné bydlení rodiny a druhý jako reprezentativní pro hosty, na stole se při jídle pravidelně objevovaly různé bonbóny, sušenky apod. Rodina si držela na zahradě ve stanu pomocníka na každodenní práce – etnického Rusa, který po dvou prvních dnech, které jsme u rodiny strávili, utekl. Tvrdil, že je zde tvrdá práce za málo peněz a odešel do města. Při výzkumu jsme přišli do kontaktu i s lidmi mimo tyto dvě rodiny, ať už se jednalo o jejich příbuzné, známé, sousedy či zcela cizí lidi.

Aplikace transformace v Kyrgyzstánu

Bývá poměrně obvyklé rozdělovat při analýze transformačních procesů postkomunistické země bývalého východního bloku do tří oddělených skupin: střední Evropa, jihovýchodní Evropa a postsovětská Evropa, popřípadě dělení ještě na evropskou část a na Střední Asii se Zakavkazskem. Na základě dělení podle Pavla Machonina³ by Střední Asie, a tudíž i Kyrgyzstán, patřila do skupiny východoevropských, popř. balkánských společností, jež nebyly v předkomunistickém období v dostatečné míře industriálně rozvinuté.

Předrevoluční Střední Asie byla oblastí agrární, úroveň zemědělství v podstatě nepřesáhla naturální formy hospodaření. Tyto formy charakterizovaly zemědělství Střední Asie až do začátku 20. století. Valná část výroby produktů nezemědělské povahy vycházela z řemeslnických dílen nebo manufaktur, kam technická civilizace pronikla jen ve velmi omezené míře. Hlavním výrobním prostředkem tu byl člověk, společenská úroveň výroby nepřekročila rámec primitivního využití hrubé lidské síly.⁴

Republiky ve Střední Asii vznikly ve 20. a 30. letech 20. století autoritářsky a uměle bez ohledu na existující realitu. Projektovali je byrokraté, neznající tamní národy, jejich dějiny, tradice a zažitě zvyklosti. Tyto umělé celky nereprezentovaly národ, jehož jméno nesly. Byly to mozaiky větších a menších etnik, jejichž území byla přetřata nadiktovanými

³ MACHONIN, P. *Postkomunistická sociální transformace a modernizace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009. s. 1–2. [online] 2009 [cit.2012-08-20]. Dostupný z: http://samba.fsv.cuni.cz/~cabanova/UVOD%20SP%202009/7_p%C5%99edn%C3%A1%C5%A1ka/Machonin.pdf

⁴ Kolektiv pracovníků Oddělení Středního východu a Afriky. *Rozdílnými cestami. Srovnání sociálně ekonomického vývoje sovětské Střední Asie, Kazachstánu a Zakavkazska s vývojem v Turecku, Íránu a Afghánistánu*. Praha: Orientální ústav ČSAV, 1977, s. 170.

hranicemi. Transformace společnosti v Kyrgyzstánu bývá označována převážně jako ekonomická, zahrnovala však i nové vytváření ideologie. Projevy transformace se dotkly celé společnosti a vyústily v kulturní změny. Bylo nezbytné, aby po zhroucení starého systému byl vytvořen systém nový, cíl transformace se přitom zdál neurčitý a nejasný. Některé z cílů byly vyhlášeny zpětně – až při hodnocení transformačních kroků bylo poukazováno na dosažené záměry, se kterými se ovšem na začátku příliš nepočítalo. Pokud není jasně vidět do budoucnosti (nebo pokud se v budoucnosti objevuje rozsáhlá nejistota), pak se intuitivně vracíme k minulosti. Tyto kroky zpět se můžou projevit např. vypjatým historismem. Při vyzdvihování slavné minulosti a zdůrazňování té doby se lidé snaží přestát neutěšenou přítomnost a vzpomenout si na jistotu slavné budoucnosti. Právě ono hodnocení sovětské minulosti často od obyvatel Střední Asie nevyznívá vůbec negativně.⁵

Postsovětská rozvojová strategie zvolená vládou Kyrgyzstánu byla založena na hluboké a komplexní ekonomické transformaci, která by nakonec vytvořila pevný základ pro samostatnou existenci státu. Tyto změny znamenaly nejen reformy v oblasti hospodářské politiky, nebo zlepšení v systému ekonomického řízení a regulace, ale také zásadní reorganizaci v celkovém ekonomickém systému země, zahrnovaly deregulaci veřejného sektoru a trhu práce, liberalizaci cen, velkou privatizaci, vytvoření moderního bankovníctví a finanční infrastruktury, rozvoj legislativních norem pro efektivní fungování soukromého sektoru a řadu dalších opatření.⁶

Pro Kyrgyzstán byla otázka reformy národního hospodářství obzvláště obtížným úkolem. Země zdědila ze sovětského ekonomického systému vážné problémy, které byly dále komplikovány zhoršujícím se postsovětským hospodářským prostředím. Kyrgyzské národní hospodářství bylo zářným příkladem sovětské ekonomické modernizace. Těžkopádný a neefektivní veřejný sektor prakticky ovládal národní hospodářství a podíl státního vlastnictví dosáhl téměř 100 % v průmyslu, dopravě a zčásti v zemědělství a v odvětví služeb.⁷

Na základě reforem přijatých v Kyrgyzstánu byl proveden jeden z nejradiálnějších programů privatizace v regionu, byl stanoven jeden z nejliberálnějších ekonomických režimů a podařilo se omezit zásahy státu do soukromého sektoru. Podle oficiálních statistik bylo

⁵ KOKAISL, P.; PARGAČ J. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2006, s. 277.

⁶ ABAZOV. R. *Policy of economic transition in Kyrgyzstan*. Oxford: Taylor & Francis Ltd., 1999, s. 197–223. ISSN 02634937. [online] 2012 [cit. 2012-09-13]. Dostupné z: databáze Proquest

⁷ ABAZOV. R. *c. d.*

v období 1991–1996 privatizováno 8 500 podniků. Jednalo se o podniky v oblasti maloobchodu, stavebnictví, dopravy, výroby a sektoru služeb.⁸

Velké změně se díky transformace dostalo oblasti zemědělství. V Kyrgyzstánu dodnes velkou roli v zemědělském sektoru hraje extenzivní pastevecký chov dobytka, který vždy zásadním způsobem ovlivňoval celou kulturu. Dřívější velké hospodářské jednotky (kolchozy⁹, sovchozy¹⁰), které měly i značnou sociální funkci, se rozpadly. Základní výrobní jednotkou se stala rodina (dohromady s dalšími příbuznými), která se adaptovala a část sociální funkce od kolchozů a sovchozů přejala. Více než 82 % zemědělských farem (dřívější kolchozy a sovchozy) se přeměnilo na více než 32 200 soukromě hospodařících rolníků (soukromé farmy), 687 zemědělských družstev, 73 akciových společností a 226 zemědělských sdružení. Soukromý sektor se stal převládajícím sektorem hospodářství země.¹¹

Celkově lze říci, že vnitřní a vnější liberalizace a deregulace národního hospodářství vytvořila poměrně dynamické podnikatelské prostředí, které se stalo otevřené pro zahraniční investice a mezinárodní spolupráci. Dále byla úspěšně zavedena nová národní měna¹² a i přes všechny ekonomické a finanční problémy zůstává jednou z nejvíce stabilních měn nejen ve Střední Asii, ale také v zemích SNS (Společenství nezávislých států), od roku 1995 až do roku 1998.¹³

V ekonomické rovině zahájil Kyrgyzstán ekonomické reformy podle ruského vzoru, tzv. *šokovou terapií*, tj. prudkou a rychlou liberalizací ekonomiky. Ta ale nepřinesla očekávaný efekt, naopak došlo k prudkému poklesu životní úrovně, přinesla jeden z největších hospodářských propadů v zemích SNS. Obyvatelům byla předkládána zástupná témata, nejčastěji již zmiňovaný vypjatý historismus, doprovázený i nacionalismem. Transformace zde byla předkládána na rozdíl od ostatních středoasijských států více ekonomicky – jednoznačně od plánovitě řízeného hospodářství k hospodářství tržnímu. I když reformy byly skutečně progresivní, životní úroveň obyvatel prudce klesla.¹⁴

Na začátku 90. let po rozpadu Sovětského svazu byl díky rychlým reformám a *šokové terapii* Kyrgyzstán považován za nejsvobodnější zemi na přechodu mezi centrálně plánovaným systémem a demokracií. Byl také brán jako nejlépe ekonomicky a hospodářsky

⁸ ABAZOV. R. *c.d.*

⁹ Kolchoz je formou kolektivního zemědělství, obdobná jako JZD v ČSSR.

¹⁰ Sovchoz (sovetskoje chozjajstvo, sovětské hospodářství) je státem vlastněný zemědělský podnik.

¹¹ ABAZOV. R. *c.d.*

¹² 100 somů (KGS) = cca 41 Kč

¹³ ABAZOV. R. *c. d.*

¹⁴ KOKAISL, P.; PARGAČ J. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2006, s. 279.

prosperující země ze všech zemí SNS. V současnosti toto označení patří jiné zemi – Kazachstánu. Možná právě díky skutečnosti, že zde *šoková terapie* neproběhla, je dnes tato země považována za ekonomicky nejvyspělejší zemi ze Střední Asie. Pro Kyrgyze je to dokonce druhá nejvíce navštěvovaná země (po Rusku), kam jezdí za pracovními příležitostmi.

Rodina, klanový systém

Předsovětské období

Celou společenskou soustavou od nejvyšších složek společnosti až po chudé zemědělce a kočovníky pronikaly patriarchální rysy. Většinu obyvatelstva předrevoluční Kirgizie a některých dalších oblastí Střední Asie tvořili kočovníci a polokočovníci. Existovaly však rozdíly mezi oblastmi dnešního Kyrgyzstánu – na severu bychom našli obyvatelstvo většinou usedlé, oproti tomu na jihu země zatím ještě existovalo více kočovníků a polokočovníků.

Jednotlivec spolu se svou rodinou náležel k určitému rodu, spolu s rodem k určitému kmeni a spolu s kmenem k nějakému kmenovému svazu či sjednocení. Pojem klan je původem ze Skotska, Irska a Walesu. Přeneseně se pojem „klan“ používá pro potomstvo, rod nebo také skupinu lidí spojených určitými společnými zájmy. Členové odvozují původ od jednoho předka (někdy mytického), ale nemohou určit vzájemnou spojitost. Rodem myslíme skupinu pokrevních příbuzných v jedné linii, kdy jsou příbuzenské vztahy přesně dané. Kmen je politická jednotka. Jedná se o větší skupinu lidí, kteří cítí sounáležitost a vytvořili rozsáhlejší a stabilnější kulturní a politické instituce, nemají však ještě atributy státu. Pro výraz kmen se v současné době používá výraz etnikum.¹⁵

Základní jednotkou kyrgyzské společnosti byla rodina (*tutun* = kouř). Pak přišla *uluu* (synové), kteří mají společného předka. Uskupení několika těchto skupin tvořili *uruk* = klan pokrevních příbuzných, a kmen – *uruu* – bude obsahovat několik takových klanů. Klanem se v Kyrgyzstánu rozumí seskupení na základě příbuzenských vazeb – sestupně od společného předka. Klany byly obvykle úzce propojené komunity, které se identifikovaly s konkrétním zeměpisným regionem, nebo dokonce vesnicí. Kmen na druhé straně může být považován za shromáždění mnoha takových klanů.¹⁶

V čele kmenových svazů stáli lidé, kteří svůj původ odvozovali od Čingischána. Celá kmenová a rodová struktura odpovídala struktuře mocenské a výrobně vztahové. V čele

¹⁵ KOKAISL P. *Základy antropologie*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická fakulta, 2007. s. 116.

¹⁶ Tribes and Clans. *Travel Encyclopedia of Kyrgyzstan*. [online] 2009 [cit. 2012-10-29]. Dostupné z: http://celestial.com.kg/articles/people/Culture/Tribes-and-Clans/Tribes-and-Clans_70.htm

jednotek této struktury stáli stařešinové (*aksakalové* = doslova bílý vous) a náčelníci, jejichž autorita vyplývala nejen z tradičních patriarchálních zvyklostí, ale i z bohatství, které drželi ve svých rukou. Nižší jednotkou než rod byla kočovná vesnice (*auyl, ajyl, aul*, atd.), skládající se z několika rodin (shluk jurt a jejich obyvatel), a obvykle ji ovládal nejbohatší člen tzv. *baj*, boháč. Všechny rodiny aulu tvořily příbuzenstvo, které bylo sjednoceno vědomím sounáležitosti k témuž rodu a kmeni. Jednalo se o rodiny, které byly propojeny v mužské linii. Vnitřní struktura rodiny byla rovněž založena na patriarchálních principech.

Kyrgyzové určovali svoji rodovou příslušnost vždy od rodu svého otce – jedná se o zásadu patrilinearity. Povědomí o předcích z matčiny strany nebylo nijak důležité při stanovování rodové příslušnosti. Žena si zajisté dobře pamatovala předky ze svého rodu, ale po svatbě se stávala prakticky zcela příslušnicí rodu svého manžela.¹⁷

Totéž platilo o rodině usedle žijícího venkovského obyvatelstva. Rodina, obdobně jako u kočovníků, se vyznačovala rysy tzv. velké rodiny, v níž žili společně rodiče s rodinami synů. V čele velké rodiny stál otec, muž z nejstaršího rodičovského páru, jehož místo po jeho smrti zaujal nejstarší ze synů. Hlava takové rodiny měla v rukou rozhodování o všech záležitostech rodiny, především o jejím majetku a o důchodech z něho. Tomuto postavení odpovídaly i vnější formy chování, podle nichž hlavě rodiny přináležela nejvyšší autorita a úcta.

Ve vztazích mezi ostatními členy rodiny existovala hierarchie, pro niž kritériem bylo pohlaví a stáří. Z toho vyplývalo nerovnoprávné postavení ženy nejen v rodině, ale i ve vyšších složkách společnosti.¹⁸ Výjimku tvořily starší ženy (především vdovy), které měly v rámci rodiny velkou roli a vysoké postavení. Pokud takové ženě zemřel manžel a nejstarší syn byl ještě mladý, hlavou rodiny se stala vdova. Příkladem z historie je i v Kyrgyzstánu velmi známá Kurmandžan datka (1811–1907). Byla to energetická vůdkyně povstání v Alajské dolině a Ferganě. Byly jí podřízeny alajské a ferganské kmeny a pod tímto tlakem uzavřely s Ruskem mír a „alajská královna“ (jak se jí také přezdívalo) byla uvedena mezi ruský důstojnický sbor jako první žena.¹⁹ Jako poctu jí v roce 2004 postavili sochu v parku Erkindik v Biškeku a její portrét umístili na 50 somovou bankovku.

¹⁷ KOKAISL, P.; SAPARBEKOVA J. A.; MICHÁLEK P. *Kyrgyzstán a Kyrgyzové*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2008, s. 60.

¹⁸ HVOSLEF H.E. Tribalism and modernity in Kirgizia. *The third Nordic conference on Middle Eastern Studies: Ethnic encounter and culture change*. Joensuu, Finland, 19-22 June 1995. [online] 1995 [cit.2012-10-19]. Dostupné z: <http://www.hf.uib.no/smi/paj/Hvoslef.html>

¹⁹ HORÁK, S. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 101.

Smyslem existence velké rodiny bylo udržet pohromadě rodinný majetek, především polnosti (zejména na jihu země). Pastviny bývaly většinou společné ve vlastnictví celého rodu. Počet členů velké rodiny se pohyboval přibližně mezi deseti až sty lidmi.²⁰ Dělbá práce mezi mužem a ženou byla striktně dána a nesetkali bychom se s mužem, který dojí krávu, na druhé straně zase se ženou, která by opravovala nějaký stroj. Je zcela přirozené, že nejstarší děti (především děvčata) se starala o nejmladší děti, aby *chazajka* (paní domu) měla více času na péči o chod domácnosti a celého hospodářství. Děti také chodily na pastvu s domácími zvířaty (např. s krávy) – tuto činnost většinou prováděli chlupci.

V kyrgyzštině existuje několik slov a výrazů, které mohou být použity k vysvětlení vztahu mezi členy rozšířené rodiny. Jedním z důležitých termínů je *urutčuluk*. Přeloženo do češtiny *urutčuluk* znamená: „těsný a nesvobodný vztah mezi příbuznými“. Ke členům klanu se počítali všichni potomci v mužské linii sedm generací zpět (*džeti ata*). Členové klanu jsou spojeni s obcí nebo oblastí, nezáleží však na tom, zda tam členové klanu žijí, nebo ne. Před ruskou okupací patřilo do takového regionu několik vesnic.²¹

Sovětské období

V povědomí obyvatel Střední Asie se uplatňovala odlišnost rodová či kmenová, nebo náboženská (muslim – nemuslim). Pro sovětskou společnost je charakteristické, že proces dovršení národnostního vývoje probíhal s prudkostí, jež nemá v dějinách obdoby.²²

Nejdůležitější organizační jednotkou mezi Kyrgyzy byla stále rozšířená rodina a klan. Typická, průměrná rozšířená rodina pro celou Střední Asii se pohybovala kolem šesti osob – naproti tomu na Ukrajině nebo v pobaltských republikách obsahovala taková rodina tři osoby. Hlava široké rodiny byl obvykle jeden ze starších (*aksakal*). Ve vesnicích žilo společně mnoho početných rodin, jeden z *aksakalů* byl obvykle hlavou obce. Při obtížných otázkách, které bylo třeba řešit, projednávalo několik *aksakalů* otázky u vesnické rady. Za vlády komunismu bylo mnoho otázek rozhodnuto shora. Navzdory této skutečnosti bylo velmi mnoho místních otázek nutno řešit po starém způsobu. Obecní rada byla důležitá také během sovětské nadvlády.

²⁰ Kolektiv pracovníků Oddělení Středního východu a Afriky. *Rozdílnými cestami. Srovnání sociálně ekonomického vývoje sovětské Střední Asie, Kazachstánu a Zakavkazska s vývojem v Turecku, Íránu a Afghánistánu*. Praha: Orientální ústav ČSAV, 1977, s. 171-172.

²¹ HVOSLEF H. E. *Tribalism and modernity in Kirgizia*. The third Nordic conference on Middle Eastern Studies: Ethnic encounter and culture change. Joensuu, Finland, 19-22 June 1995. [online] 1995 [cit. 2012-10-19]. Dostupné z: <http://www.hf.uib.no/smi/paj/Hvoslef.html>

²² Kolektiv pracovníků Oddělení Středního východu a Afriky. *Rozdílnými cestami. Srovnání sociálně ekonomického vývoje sovětské Střední Asie, Kazachstánu a Zakavkazska s vývojem v Turecku, Íránu a Afghánistánu*. Praha: Orientální ústav ČSAV, 1977, s. 189-190.

Na rodinu byl a je stále kladen obrovský důraz. Svě o tom ví i Kaliyjan Januzakova (*1928, Ak Bashat): „*Tehdy (pozn. autorky: myšleno v sovětské době) měly ženy více sebekázně, a byly více pracovitě. Proto si ženy našly manžele²³ a měly velké rodiny a uspokojující životy. Neměla jsem problém s výchovou svých dětí – všechny jsou slušné a vzdělané. Tajemství, jak mít dobrou, silnou rodinu, je udržet před dětmi dobrou pověst rodiny a navzájem si projevovat úctu a lásku. Téměř všechno záleží na rodičích. Můj manžel a já jsme byli příklady pro naše děti.*“²⁴

V prvních letech ruské nadvlády byli do předních pozic dosazeni obyvatelé Kyrgyzstánu. Rusové si mysleli, že by díky tomu mohli získat lepší kontrolu nad kočovníky, ale noví lídři měli potíže při získání respektu od kyrgyzské populace. Až do této doby nebyl vůdce Kyrgyzů nikdy zvolen, ale dosáhl svého postavení vzhledem ke svému věku, osobnosti a znalostem kyrgyzských pravidel a tradic.²⁵

Postsovětské období

V kmenově organizované společnosti členové širší rodiny a klanu hrají zvlášť důležitou roli pro jednotlivce. Měštští obyvatelé v případě potřeby dostávají od svých příbuzných na venkově brambory, zeleninu, ovoce a maso. Získat přístup k prestižnímu postavení a možnost studovat na vysoké škole závisí na rodinných vztazích nebo kontaktech. Příbuzní ale také pro jednotlivce mohou znamenat překážku, někdy je totiž obtížné splnit jejich očekávání.²⁶

V moderní době je termín klan poměrně mlhavý a používá se odlišným způsobem – skupina jednající společně se odkazuje na dosažení společných politických nebo ekonomických výhod – často na regionální bázi. Jiný případ je odkaz příbuznosti na základě původu od společného předka a je často používán v souvislosti odkazu na širší rodinu nebo skupiny rodin dvou největších „mocenských bloků“ v Kyrgyzstánu – severní (Čujská, Talaská, Issyk-kulská a Narynská oblast) a jižní (Ošská, Džalalabádská a Batkenská oblast), které tradičně soutěží o moc a vliv.²⁷

²³ Doslovný překlad sice zní: „ženy si našly manžele“, ale ve skutečnosti si ve většině případech muži našli ženy.

²⁴ ANNAMURADOV, M. Preserving Kyrgyzstan's History: The Beet Farmer: Kaliyjan Januzakova (Kyrgyz, 1928) [online]. 2010 [cit. 2012-11-13]. Dostupné z: http://web.archive.org/web/20100810013307/http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=59:the-beet-farmer-kaliyjan-januzakova-kyrgyz-1928&catid=34:interviews&Itemid=29

²⁵ HVOSLEF H.E. Tribalism and modernity in Kirgizia. *The third Nordic conference on Middle Eastern Studies: Ethnic encounter and culture change*. Joensuu, Finland, 19-22 June 1995. [online] 1995 [cit.2012-10-19].

Dostupné z: <http://www.hf.uib.no/smi/paj/Hvoslef.html>

²⁶ HVOSLEF H.E. c.d.

²⁷ Tribes and Clans. *Travel Encyclopedia of Kyrgyzstan*. [online] 2009 [cit.2012-10-29]. Dostupné z: http://celestial.com.kg/articles/people/Culture/Tribes-and-Clans/Tribes-and-Clans_70.htm

Kyrgyzové si plně uvědomují, jakou roli tradičně klany hrály a jsou si stále velmi dobře vědomi, jaké sociální a ekonomické výhody členství v klanu přináší. Kyrgyzové – muži často nosí tradiční černo-bílou pokrývku hlavy z plsti, která informuje o jejich postavení v klanu a jak velký respekt mu mají projevovat. Podpora členů klanu je silná především v severních provinciích.

V dnešní době panuje vládní názor, že je nutné podporovat staré mocenské struktury na úrovni obcí. Dokonce padl návrh, dát *aksakalům* ve vesnicích platy zaměstnanců státu. Od roku 2003 platí zákon o soudech starších (*aksakalů*). Hlavními úkoly soudu starších jsou: ochrana porušovaných nebo zpochybňovaných práv a oprávněných zájmů občanů; podpora právního státu, pořádku a předcházení trestné činnosti ve městech; vzdělávání občanů o právu, morálce a etice, historii, zvycích a tradicích.²⁸ Vysoké postavení *aksakalů* v obci je stále vidět. Lidé si k nim chodí pro rady a mají určité pravomoci ohledně rozhodování obecných věcí v *aulu*. Pokud je soud starších ve městě či *aulu* zřízen, mají *aksakalové* ještě větší rozsah pravomocí než v dřívějších dobách.

Stejně jako ostatní středoasijské skupiny Kyrgyzové uctívají historii a sami sebe jako součást dlouhého toku událostí. Klanová identita rozšiřuje tuto tradici ještě dále, aby byl znám legendární původ kyrgyzských lidí. Kyrgyzské klany prý odvozují svůj původ od "prvních otců," z nichž většina se objevuje v ústních legendách a historii. Klanová historie a genealogie je svěřena *aksakalům*. Vzhledem k tomu klanová identita stále zůstává důležitým prvkem sociálního postavení, ale Kyrgyzové občas tvrdí, že pocházejí z vyšší větve jejich klanu, než je ve skutečnosti pravda.

Dělba práce mezi mužem a ženou v kyrgyzských rodinách je především na venkově velmi výrazná. Všechny práce mohou samozřejmě vykonávat muži i ženy a často se tomu tak skutečně děje, ale před návštěvou nebo před cizími lidmi se dbá na rozdělení činností. Na základě terénního výzkumu můžeme konstatovat, že tomu tak není pokaždé. Ve vesnici Aral před námi hospodář bez ostychu dojel kobyly. Podobný případ se nám přihodil nedaleko v horách, kde na farmě zaměstnávají tři pomocníky a jednomu z nich nebylo proti mysli před námi dojit krávu.

Kyrgyzská rodina má mít více jak čtyři děti, špatná rodina je pouze s jedním až dvěma dětmi, za malou rodinu lze označit rodinu se třemi až čtyřmi dětmi. Kyrgyzové kladou velký důraz na hlavu rodiny – na patriarchálního otce, který drží nad rodinou pevnou ruku. Abdysh

²⁸ ZAKON KYRGYZSKOJ RESPUBLIKI. *O sudach aksakalov*. [online]. 2002, 2002-07-04 [cit. 2012-11-15]. Dostupné z: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14320>

Asanov (*1925, Ken-Aral) se za takového otce považuje: „*Ačkoli se v průběhu let mnoho věcí změnilo, můj rodinný život se příliš nezměnil. Podařilo se nám vybudovat integrovanou, silnou a zdravou rodinu. Podle mého názoru za účelem vybudování tohoto druhu rodiny by měl stát silný patriarchální otec. V rámci rodiny by neměla být demokracie. Pokud tam demokracie je, rodina se rozpadne – mezi členy rodiny nebude jednota a děti nebudou poslouchat své rodiče. Islám říká, že muž by měl vést ženu, a ne naopak. K dispozici máme příhodné kyrgyzské přísloví: Vychovávej řádně děti od raného dětství, trénuj svou ženu od začátku.*“²⁹

Ke kapitole o rodině a klanovém systému by se závěrem hodilo malé shrnutí. Od dob předsovětských a sovětských se rodina a klanový systém Kyrgyzů změnily jen velmi málo. Změny však nalezneme, např.: nejstarší ze synů by měl zdědit po svém otci celé hospodářství, ale stává se, že se nejstarší syn rozhodne pro kariéru ve městě a o statek se postará některý z mladších, což v dřívější době nebylo možné. Rodina by takového syna vyčlenila ze svých řad a takový člověk by byl společensky degradován. *Aksakalové* oproti dřívějším dobám dospěli k uzákonění svých pravomocí v *aulech*, kdy byly za sovětské doby některé problémy řešeny shora, ale také se ponechalo mnoho případů v pravomocech *aksakalů*. Klany mají stále velký vliv na mnoho aspektů života Kyrgyzů, lidé mohou z klanových vazeb profitovat (možnost vysokoškolského studia, či způsob výběru kandidátů u voleb). Můžeme tedy říci, že kyrgyzská společnost i po transformaci zůstala převážně patriarchální a na bázi klanového systému.

Postavení ženy

Předsovětské období

Žena za patriarchálních poměrů ve Střední Asii stála na periferii společenských vztahů a vstupovala do nich jen prostřednictvím své rodiny nebo svého manžela. Neznamená to, že byla vždy vyloučena z působení na společenské záležitosti, ale takové působení bylo téměř vždycky závislé na postavení rodiny nebo manžela, bylo tedy zprostředkované. Manželka společensky vysoko stojícího muže (nebo dcera otce) měla větší možnosti společenského uplatnění, než tomu bylo u nižších vrstev. Polygamie (polygynie) byla prvkem zvyšujícím distanci mezi společenským postavením muže a ženy. To znamená, že omezovala zmíněnou korelaci mezi společenským postavením muže a ženy, neboť čím muž stál společensky výše,

²⁹ TULOBERDIEV M. *Preserving Kyrgyzstan's History*: Haji: Abdysch Asanovich Asanov (Kyrgyz, 1925) [online]. 2010 [cit. 2012-11-13]. Dostupné z: http://web.archive.org/web/20100810112516/http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=77:the-haji-abdysch-asanovich-asanov-kyrgyz-1925&catid=34:interviews&Itemid=29

tím byl bohatší a tím více žen si mohl dovolit. Uvnitř polygamiího svazku stály manželky v hierarchii, která byla podmíněna mimospolečenskými faktory (krása, stáří, plodnost, pořadí uzavřených sňatků), jež vyrůstaly z patriarchálních základů. Chudí zemědělci a chudobní obyvatelé měst většinou žili v monogamii. Rozvod byl v té době naprosto nepřijatelný, docházelo k němu pouze v ojedinělých případech.

V předrevoluční chudé rodině žena často pracovala jako námezdní síla a zajišťovala tak značnou část rodinných příjmů. Tím se uvnitř rodiny zvyšovala její prestiž, jež však nemohla přerůst rámec rodiny. Naproti tomu středoasijský cestovatel Nikolaj Alexandrovič Severcov (1827–1885) si na svých cestách všiml dělby práce mezi mužem a ženou a neměl pocit, že by kyrgyzská žena byla svému muži nějak výrazně podřízena. Severcov viděl kyrgyzské hospodyně na své cestě Ťan-šanem v roce 1873 jako skutečné paní domu, i když se to na první pohled nemuselo zdát. Ten, kdo přišel do jurty jen na krátkou návštěvu, mohl mít pocit naprosté podřízenosti a služebnosti kyrgyzské ženy vůči svému muži, ale skutečnost byla dle jeho názoru naprosto odlišná.³⁰

Zcela jiný názor na postavení ženy má Oktiabr Akmoldoev (*1939, Ken-Aral), který tehdejší život kyrgyzské ženy shrnul takto: „*Před vznikem sovětské vlády byly životy žen omezeny. Ženskou prací bylo mít děti, vařit a uklízet dům. Všechna venkovní práce byla obstarávána manžely nebo otci. Ženy v kyrgyzské společnosti neměly žádná práva. Neměly právo rozvést se se svými manžely. V případě, že jejich manžel zemřel, musel si ji jeden z příbuzných manžela vzít.*“³¹

Velmi podobný názor na postavení ženy ve společnosti má i Abdysh Asanov (*1925, Ken-Aral): „*Před zřízením sovětské vlády ženy opravdu neměly žádný hlas. Měly poslouchat, co říkají jejich manželé a obecně jim nebylo dovoleno vycházet ven. Většinu svého života strávily ve svých domech. Ženy by se ani neměly dohadovat se svými manžely, pokud s nimi nesouhlasí.*“³²

³⁰ KOKAISL, P.; SAPARBEKOVA J. A.; MICHÁLEK P. *Kyrgyzstán a Kyrgyzové*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2008, s. 32.

³¹ TULOBERDIEV M. *Preserving Kyrgyzstan's History*: Driver: Oktiabr Akmoldoevich Akmoldoev (Kyrgyz, 1939) [online]. 2010 [cit. 2012-09-12]. Dostupné z: http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=78:the-driver-oktiabr-akmoldoevich-akmoldoev-kyrgyz-1939&catid=34:interviews&Itemid=29

³² TULOBERDIEV M. *Preserving Kyrgyzstan's History*: Haji: Abdysh Asanovich Asanov (Kyrgyz, 1925) [online]. 2010 [cit. 2012-09-13]. Dostupné z: http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=77:the-haji-abdysh-asanovich-asanov-kyrgyz-1925&catid=34:interviews&Itemid=29

Sovětské období

Již od počátku sovětské doby probíhaly akce na zrovnoprávnění žen. Během druhé světové války stejně jako z jiných oblastí Sovětského svazu i ze Střední Asie odčerpala fronta kvalifikované a zapracované dělníky a pracovníky v zemědělství. Na jejich místa nastoupily ženy, jejichž povinností se stalo nahradit ve všech složkách společenského života muže, kteří odešli do války. Nesly tak valnou část břemene zvýšených hospodářských úkolů. Za války se důsledné prosazování zrovnoprávnění ženy stalo hospodářskou nutností. Práce žen v továrnách a na polích během válečných let se stala zřejmým a důrazným argumentem při odstranění starých představ o postavení ženy. Za války středoasijské ženy svoji rovnocennost prokázaly.³³

Za druhé světové války musela zastávat pozice za muže odvedené na frontu i Kaliyjan Januzakova (*1928, Ak Bashat): „*Během války nebyli ve vesnici žádní muži, a my – ženy – jsme dělaly všechny povinnosti mužů, jako řezání sena na farmách. Nebylo žádné vybavení, vše dělaly ženy ručně.*“³⁴

Potlačením islámu za sovětské éry byly narušeny ideologické základy, z nichž bylo závislé postavení ženy odvozováno. Ovšem v obecném povědomí, na němž se z části podílely i samy ženy, zůstávaly i nadále závislou složkou společnosti. Během změn, probíhajících díky sovětské okupaci, žena získala společenskou rovnost v pracovním procesu a funkcích z něho přímo odvozených. Ženy začaly pracovat i jako vedoucí brigád, někdy dokonce ve vyšších funkcích, např. jako předsedkyně kolchozů (např. matka respondentky z Talasu tuto funkci během sovětské éry zastávala). Vyvolávalo to žádoucí změny i ve vnitřních rodinných vztazích, neboť žena často pracovala ve vyšší funkci než její muž. Zároveň byly ženám otevřeny všechny možnosti společenské seberealizace, z nichž na prvním místě nepochybně stojí vzdělání. Další uzavírání polygammních sňatků a *kalymu* za nevěstu bylo hned na počátku vlády Sovětů přísně zakázáno zákonem. Začaly se objevovat rozvody ve městech. Změna ve společenském postavení ženy představuje jedno z nejpodstatnějších narušení kyrgyzské tradice.³⁵

³³ Kolektiv pracovníků Oddělení Středního východu a Afriky. *Rozdílnými cestami*. Srovnání sociálně ekonomického vývoje sovětské Střední Asie, Kazachstánu a Zakavkazska s vývojem v Turecku, Íránu a Afghánistánu. Praha: Orientální ústav ČSAV, 1977, s. 214-215.

³⁴ ANNAMURADOV, M. Preserving Kyrgyzstan's History: The Beet Farmer: Kaliyjan Januzakova (Kyrgyz, 1928) [online]. 2010 [cit. 2012-09-13]. Dostupné z: http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=59:the-beet-farmer-kaliyjan-januzakova-kyrgyz-1928&catid=34:interviews&Itemid=29

³⁵ Kolektiv pracovníků Oddělení Středního východu a Afriky. *Rozdílnými cestami*. Srovnání sociálně ekonomického vývoje sovětské Střední Asie, Kazachstánu a Zakavkazska s vývojem v Turecku, Íránu a Afghánistánu. Praha: Orientální ústav ČSAV, 1977, s. 206-208.

Se změnou postavení ženy na veřejnosti se tím samozřejmě změnilo i postavení muže ve společnosti. Jejich role na veřejnosti klesala a naopak se doma museli zapojovat do domácích prací. Tak se k tomu vyjádřil i Abdysch Asanov (*1925, Ken-Aral): „*Když vznikla komunistická vláda, byl přijat nový zákon, který stanovil, že muži a ženy si jsou rovni. Potom začaly ženy chodit do škol a dokonce i na vysoké školy. Začaly zastávat vysoké pozice ve vládě. Jejich role v rodině se snížila a role ve veřejném životě zvýšila. Vzhledem k tomu, že role žen na veřejnosti stoupala, role mužů na veřejnosti klesala a jejich povinnosti doma rostly.*“³⁶

Postsovětské období

V moderní době, a to zejména v prvních letech nezávislosti, ženy hrály důležitější roli v Kyrgyzstánu, než v ostatních zemích Střední Asie. Od roku 1991 ženy zastávaly pozice státní prokurátorky, ministryně školství, velvyslankyně ve Spojených státech a Kanadě a ministryně zahraničních věcí. Ženy také vynikají v oblasti bankovníctví a podnikání, jsou editorkami většiny nezávislých novin ve Střední Asii. Roza Otunbajeva (1950), která v roce 1996 obsadila post ministryně zahraničních věcí, byla dokonce zvolena po dubnové revoluci 2010 na přechodné období (od 7. dubna 2010 do 1. prosince 2011) prezidentkou republiky.³⁷

„*Od zhroutení Sovětského svazu začali mnozí manželé sedět doma, obstarávat domácí práce a pečovat o děti, zatímco jejich ženy pracovaly a vydělávaly peníze na podporu rodiny,*“ dodal nakonec i k současné situaci Abdysch Asanov (*1925, Ken-Aral).³⁸

Žena jako členek rodiny má v dnešní době již více možností k rovnocennému postavení ve společnosti. Najde se ale několik věcí, které jsou pro ženu nevhodné, nebo je nesmí vykonávat. Například by se žena měla vyhnout kouření, jízdě na koni, nesmí vstupovat do mešity a na hřbitovy. Je ale značný rozdíl mezi ženami ve městě, na vesnici či v horách. V dnešních kyrgyzských městech už nepanují tak striktní pravidla jako na vesnicích. Ženy se nemusí vdávat v nízkém věku, často si partnera vybírají samy, panuje zde i snaha o stejné pracovní uplatnění jako u mužů a ženy mají stejné možnosti jít studovat na vysoké školy. Na vesnicích už tyto pravidla tak často neplatí. Dívce je ve většině případů sňatek dohodnut,

³⁶ TULOBERDIEV M. *Preserving Kyrgyzstan's History*: Haji: Abdysch Asanovich Asanov (Kyrgyz, 1925) [online]. 2010 [cit. 2012-09-13]. Dostupné z: http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=77:the-haji-abdysch-asanovich-asanov-kyrgyz-1925&catid=34:interviews&Itemid=29

³⁷ CURTIS G. E. *Kyrgyzstan: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1996. [online] 2003-2012 [cit. 2012-11-04]. Dostupné z: <http://countrystudies.us/kyrgyzstan/11.htm>

³⁸ TULOBERDIEV M. *Preserving Kyrgyzstan's History*: Haji: Abdysch Asanovich Asanov (Kyrgyz, 1925) [online]. 2010 [cit. 2012-09-13]. Dostupné z: http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=77:the-haji-abdysch-asanovich-asanov-kyrgyz-1925&catid=34:interviews&Itemid=29

dochází k únosům nevěst (to se stává i dívkám ve městech), žena se často po skončení povinné školní docházky (11 tříd) vdá a na vyšší vzdělání může zapomenout, stará se o rodinu a o běžné domácí úkony okolo manželova hospodářství atd. Muž může své ženě zakazovat různé činnosti – např. pít alkoholu. Takové striktní podmínky ale více nalezneme na venkově.

Objevuje se již mnoho případů, kdy dochází k rozvodu. Ženy po rozvodu se pak vrací do své původní rodiny (k matce a otci), kde žijí pohromadě často i s dalšími příbuznými. Mezi venkovem a městem jsou také velké rozdíly v podílu rozvodů – na venkově připadá na 1 000 sňatků 93 rozvodů, zatímco ve městech je to více než trojnásobek (319).³⁹ Svobodné matky jsou na společenském žebříčku velmi nízko. Rodina s nimi často nekomunikuje, nezajímá se o ženu ani o její dítě. Takové ženy mají finanční potíže a dochází u nich často k závislosti na alkoholu.

Z výše uvedených informací vyplývá, že postavení ženy ve společnosti se od předsovětské doby po tu dnešní radikálně změnilo. Hlavním impulzem pro změnu tradiční role ženy byla 2. světová válka. Kvůli nedostatku mužské síly na všech pozicích dříve zastávaných muži bylo nutné tato prázdná místa zaplnit a kdo jiný tak mohl učinit než ženy, kterých se odvod do války netýkal. Prosazování jejich zrovnoprávnění se stalo přímo hospodářskou nutností. Posléze za komunismu zastávaly ženy vysoké funkce ve veřejné správě či zemědělství např. jako předsedkyně kolchozů. Žena začala mít možnost být nadřazenou mužům, povolovaly se rozvody, apod. Rusové začali v Kyrgyzstánu zavádět stejné postavení žen, jaké bylo běžné v Rusku. V dnešní době samozřejmě existuje mnoho tabu pro ženy (koupat se společně s muži, pít alkohol bez dovolení svého manžela, apod.), záleží však na tom, zda se jedná o ženu z města či vesnice, kdy na vesnici nalezneme více tradiční společenské postavení ženy. Postavení ženy bylo významným způsobem přetransformováno do jeho dnešní podoby.

Manželství

Předsovětské období

Uzavírání sňatku patřilo v dřívějších dobách mezi nejdůležitější obřady, které byly velmi složité a okázalé. Tato složitost zároveň ukazovala na společenskou důležitost instituce manželství. Při uzavírání sňatku hrálo nejen v Kyrgyzstánu, ale i v celé Střední Asii velkou roli zvykové právo a manželství zde bylo trochu jiné, než bylo zvykem v našich podmínkách.

³⁹ KOKAISL, P. *Manželství a rodina obyvatel Kavkazu a Střední Asie*. Praha: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU, 2011, s. 179. ISBN 978-80-254-9365-6 (NOSTALGIE : Váz.).

Před zahájením transformačních změn v souvislosti s VŘSR po roce 1917 bylo u Kyrgyzů poměrně běžné mnohoženství a zároveň bylo velice obvyklé uzavírat sňatek v nízkém věku (dívčám mohlo být i 12 let, chlapcům 18 let; v 15 letech byly dívky považovány za staré panny). Chudší muži však nemohli uzavírat manželství v nízkém věku, museli totiž čekat, až jejich příbuzní, nebo oni sami nashromáždí dostatek prostředků na zaplacení *kalymu* za nevěstu (výše platby za nevěstu).⁴⁰

Obyvatelstvo Kyrgyzstánu se v době před VŘSR vykazovalo značnou endogamií. Přestože příliv evropských etnik do oblasti Střední Asie (tehdejšího Turkestánu) je možné datovat už od 19. století, etnicky smíšené sňatky (mezi nově příchozími a původním obyvatelstvem) obvyklé nebyly. Sňatky se uzavíraly pouze uvnitř vlastní skupiny. Skupiny obyvatel rozdělené na základě náboženského vyznání se vyznačovaly také svojí endogamií. Odlíšná kultura a způsob života pastevců a usedlých zemědělců vedl k tomu, že příslušníci těchto skupin mezi sebou sňatky téměř neuzavírali.

Sovětské období

Počet sňatků stejně jako věk snoubenců se v průběhu let měnil. Od druhé poloviny 60. let až do počátku 90. let počet uzavíraných manželství stoupá, věk novomanželů se v sovětské době pohyboval okolo 16 let u dívek a 18 let u mužů. Posléze se postupem času uzákonila hranice uzavírání sňatků na 18 let, ale přesto se část sňatků týkala novomanželů mladších. Sovětské pořádky postupně téměř vymýtily mnohoženství a částečně i další praktiky, které zcela omezovaly lidem vstupujícím do manželství samostatný výběr partnerů. Rusové po Kyrgyzech začali chtít potvrzení o svatbě z úřadu. Mnoho novomanželů tak však neučinilo, potvrzení pro ně nebylo potřebné, stačilo, že je jako manžele akceptovalo jejich okolí.

Po 2. světové válce se začaly objevovat případy o uzavřených manželstvích, především mezi místními muži a ruskými ženami. Avšak smíšené sňatky byly stále výjimečné i v dobách SSSR.⁴¹ Sovětské sčítání z roku 1989 ukazuje, že Kyrgyzů (mužů) bylo ze všech sovětských národností nejméně v „mezinárodním“ manželství (pouze 6,1 %) a u žen toto číslo bylo ještě menší – 5,8 %. A nejčastěji se pak stalo, že v takovém manželství se „cizinec“ v manželství naučil kyrgyzsky a i své děti učil kyrgyzskou kulturu.⁴²

⁴⁰ HERMANNOVÁ Z. Postsocialistická transformace společnosti ve Střední Asii. Případová studie v jižním Kyrgyzstánu, oblast Batken. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2012, s. 64.

⁴¹ KOKAISL, P. *Manželství a rodina obyvatel Kavkazu a Střední Asie*. Praha: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU, 2011, s. 138. (NOSTALGIE : Váz.).

⁴² CURTIS G. E. *Kyrgyzstan: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1996. [online] 2003-2012 [cit.2012-11-04]. Dostupné z: <http://countrystudies.us/kyrgyzstan/10.htm>

Pokles uzavírání sňatků v 60. letech byl způsoben následky druhé světové války. Děti narozených během války bylo méně, což se projevilo i v nižším počtu sňatků v 60. letech, které v této době lidé narození během války uzavírali. V následujících letech se nerovnováha ve věkové sestavě vyrovnává a počet sňatků se vrací na stejný počet jako před válkou, dokonce jejich množství roste, a to až do roku 1991, kdy Kyrgyzstán získal nezávislost na Sovětském svazu. Kyrgyzové se začali po vzoru Rusů rozvádět.⁴³ Jednou z žen, která se k takovému, v té době jistě zavrženíhodnému činu odhodlala, byla Kaliyjan Januzakova (*1928, Ak Bashat): „Byla jsem vdaná dvakrát. Moje první manželství bylo silně založené na kyrgyzské kultuře – neměla jsem na výběr. Moji rodiče mi našli manžela, kterého jsem nikdy neviděla, než se stal mým manželem. Žila jsem s ním po dobu tří let. Bylo mi 20 let, když jsem se rozvedla. Mého druhého manžela jsem si vzala, když mi bylo 27 let a žila jsem s ním 50 let. Měla jsem s ním 10 dětí: pět dcer a pět synů, z nichž každý získal vyšší vzdělání.“⁴⁴

Postsovětské období

Podle současného zákona musí být manželům minimálně 18 let. Existuje možnost snížení věkové hranice, ale pouze ženám a ne více jak o jeden rok. Průměrný věk novomanželů se zvýšil na dnešních 20 let u dívek a 26 let u mužů. To souvisí s tím, že základní škola trvá v Kyrgyzstánu 11 let. Jakmile dívka vyjde školu, je jí právě 17 nebo 18 let a pokud nechce pokračovat ve studiu například na univerzitě, snaží se co nejdříve vdát. Věk nevěsty je na jihu obecně nižší – požaduje se, aby se dívka vdávala v 19 až 20 letech, pokud je jí více, už je *kara daly* („černá záda“, u nás stará panna) a uzavřít sňatek je pro ni velice obtížné. Mnoho manželství je dnes uzavíráno po vzájemné dohodě manželů, otcovský souhlas je stále požadován ze zvyku, aby se udrželo zdání, že pořád funguje tradice dohodnutých sňatků. Ze stejného důvodu probíhají i únosy nevěst, ty tradiční však nevyklučují dobrovolnost uzavírání sňatků.⁴⁵

Ještě v 80. letech 20. století byly únosy naprosto běžné a ani dnes nejsou výjimkou, přestože jsou postaveny mimo zákon z důvodu porušování osobní svobody. Dokonce i státní zaměstnanci nebo milicionáři si takto nelegálně unášejí ženy. V minulosti byl však sňatek uzavřen až po splacení celého kalymu, oproti tomu v dnešní době je preferováno jeho

⁴³ HERMANNOVÁ Z. Postsocialistická transformace společnosti ve Střední Asii. Případová studie v jižním Kyrgyzstánu, oblast Batken. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2012, s. 64.

⁴⁴ ANNAMURADOV, M. *Preserving Kyrgyzstan's History: The Beet Farmer: Kaliyjan Januzakova* (Kyrgyz, 1928) [online]. 2010 [cit. 2012-09-13]. Dostupné z: http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=59:the-beet-farmer-kaliyjan-januzakova-kyrgyz-1928&catid=34:interviews&Itemid=29

⁴⁵ CURTIS G. E. *Kyrgyzstan: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1996. [online] 2003-2012 [cit. 2012-11-04]. Dostupné z: <http://countrystudies.us/kyrgyzstan/10.htm>

postupné splácení. V daném prostředí stále přetrvává endogamie. Ani v dnešní době není zcela běžné, že by Kyrzové/Kyrgyzky uzavírali sňatky s jinými příslušníky etnik. U většiny Kyrgyzů v Kyrgyzstánu je žádoucí uzavírat sňatky mimo vlastní rod, nebo alespoň podrod. Není však neobvyklé nalézt v novinách inzerát znějící na téma: „Žena/muž hledá cizince/cizinku (z Evropy nebo Ameriky), který/á si mě vezme a odveze si mě s sebou domů, pryč z Kyrgyzstánu“.

Kvůli vysokému poklesu životní úrovně, odchodu nepůvodního obyvatelstva do zahraničí a kvůli masové migraci původního obyvatelstva v zemi se počet sňatků krátce po získání nezávislosti propadl na úroveň počtu sňatků v 60. letech. Některé z těchto faktorů vedly mladé a střední věkové skupiny k odložení sňatků a u starší věkové skupiny k odkladu uzavření druhého sňatku. Zároveň vrůstající nejistota životní strategie vede k nárůstu počtu neregistrovaných sňatků.⁴⁶

Instituce manželství prošla od svého počátku velkou proměnou. Věk nevěst a ženichů se zvýšil, ztrácí se vliv rodičů, kteří sňatky svých dětí dohadují, dnes není neobvyklé se rozvést, stále ale není běžné vstupovat do manželství s příslušníky cizích etnik. Některé prvky provázející svatbu však zůstaly neměnné. K únosům nevěst stále dochází, zvyšuje se počet neregistrovaných sňatků, *kalym* za nevěstu je i dnes požadován, i když v menší míře a lze i postupně splácet.

Závěr

Transformace společnosti v Kyrgyzstánu bývá označována převážně jako ekonomická, zahrnovala deregulaci veřejného sektoru a trhu práce, liberalizaci cen, velkou privatizaci, vytvoření moderního bankovníctví a finanční infrastruktury, rozvoj legislativních norem pro efektivní fungování soukromého sektoru, vznik nové národní měny a řadu dalších opatření. Kyrgyzstán prošel také transformací hledání a vytváření nové ideologie. Transformace se projevila v celé společnosti a vyústila ve změny v celé kultuře. Tento požadavek se vyznačoval různými projevy – lidé se navraceli k náboženství, vznikla tzv. dočasná religiozita, utváření nové národní kyrgyzské identity skrze národního hrdinu Manase, vytlačení ruského jazyka z úředního styku, apod. Velkou změnou díky transformaci prošly také oblasti zemědělství, dřívější kolchozy a sovchozy se rozpadly. Došlo k privatizaci půdy, část půdy dostal každý občan Kyrgyzstánu, zbytek půdy se prodával. Soukromý sektor se stal převládajícím sektorem hospodářství státu.

⁴⁶ HERMANNOVÁ Z. *Postsocialistická transformace společnosti ve Střední Asii. Případová studie v jižním Kyrgyzstánu, oblast Batken*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2012, s. 64-65.

Instituce rodiny má stále velmi vysokou důležitost v životech Kyrgyzů. Jedním z hlavních cílů každého Kyrgyzce je mít velkou a zdravou rodinu. Stále není neobvyklé setkat se s rodinami, které mají až deset dětí, i když ve městech se tato tendence mění a začíná se objevovat více rodin „západního“ typu, tedy s 1–2 dětmi. Za hlavu rodiny se nejčastěji považuje muž, ve městech ale ženy začínají mít větší vliv v rodinném životě. Lidé si mezi sebou v rámci rozšířené rodiny pomáhají, v rámci klanu si projevují loajalitu. Není neobvyklé, že voliči volí kandidáta ze stejného rodu, když jeho předvolební sliby jim nejsou tak blízké jako jeho konkurenta. Velmi je rozpoznatelný rozdíl mezi severními a jižními klany, které mají v mnoha směrech protikladné názory. Status *aksakala* je i dnes velmi váženým titulem v aulu, dočkal se i uzákonění. Na tomto případě je vidět snaha zachování tradic. Kyrgyzská společnost i po transformaci zůstala převážně patriarchální a na bázi klanového systému.

Část každodenního života Kyrgyzů na příkladu postavení ženy ve společnosti prošla během zkoumané doby největší proměnou. Již od 2. světové války se role ženy v rodině i ve společnosti měnila. Kvůli nedostatku mužské síly se staly ženy stěžejními osobami, na kterých stálo hospodářství země. Prosazování jejich zrovnoprávnění se stalo přímo hospodářskou nutností. Díky zrovnoprávnění žen za komunismu (především v hospodářství) se role žen opět ve společnosti upevnila. Žena zastávala nadřazené funkce vůči mužům, tudíž se i její postavení v patriarchální rodině měnilo. Na venkově mívá žena stále stejné podřadné postavení jako dříve, ale ve městech někdy zastává velmi významné pozice v zaměstnání. Již není jen ženou v domácnosti k ruce svému muži, není povinna ho poslouchat na slovo, jedná sama za sebe, může se nechat rozvést či pít alkohol. Postavení ženy bylo významným způsobem přetransformováno do jeho dnešní podoby.

Manželství se v Kyrgyzstánu považuje za jednu z hlavních institucí celé společnosti. Neplatí zde způsob žití nesezdaných párů „na hromádce“, ženy a muži chtějí žít spořádaným životem podle tradičních měřítek, stále však roste počet nezaregistrovaných manželství. Mladí lidé do manželství vstupují v pozdějším věku. Od průměrného 17. roku u dívek se dnes věk pohybuje okolo 20. roku. U mužů to bylo tradičně déle, protože musí mít dostatek prostředků na *kalym* za dívku, dnes je tento věk okolo 26 let. Tradičně je stále velký problém s únosy dívek. Jsou sice zákonem zakázány, ale nevěsta a její rodiče ze strachu z pomluv raději se sňatkem urychleně souhlasí, jen zanedbatelný počet případů končí u soudu.

Seznam použitých zdrojů

- ABAZOV, R. *Policy of economic transition in Kyrgyzstan*. Oxford: Taylor & Francis Ltd., 1999, s. 197–223. ISSN 0263-4937. [online] 2012 [cit. 13. 9. 2012]. Dostupné z: databáze Proquest
- ANNAMURADOV, M. *Preserving Kyrgyzstan's History*. The Beet Farmer: Kaliyjan Januzakova (Kyrgyz, 1928) [online]. 2010 [cit. 13. 11. 2012]. Dostupné z: http://web.archive.org/web/20100810013307/http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=59:the-beet-farmer-kaliyjan-januzakova-kyrgyz-1928&catid=34:interviews&Itemid=29
- CURTIS G. E. *Kyrgyzstan: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1996. [online] 2003-2012 [cit. 4. 11. 2012]. Dostupné z: <http://countrystudies.us/kyrgyzstan/11.htm>
- HENDL J. Úvod do kvalitativního výzkumu. Praha: Karolinum, 1997.
- HERMANNOVÁ Z. *Postsocialistická transformace společnosti ve Střední Asii. Případová studie v jižním Kyrgyzstánu, oblast Batken*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2012.
- HORÁK, S. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2008.
- HVOSLEF H. E. Tribalism and modernity in Kirgizia. *The third Nordic conference on Middle Eastern Studies: Ethnic encounter and culture change*. Joensuu, Finland, 19–22 June 1995. [online] 1995 [cit. 19. 10. 2012]. Dostupné z: <http://www.hf.uib.no/smi/paj/Hvoslef.html>
- KOKAISL, P. *Manželství a rodina obyvatel Kavkazu a Střední Asie*. Praha: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU, 2011. ISBN 978-80-254-9365-6 (NOSTALGIE : Váz.).
- KOKAISL, P.; PARGAČ J. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2006.
- KOKAISL, P. a kol. *Kyrgyzstán a Kyrgyzové*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2008.
- KOKAISL P. *Základy antropologie*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická fakulta, 2007.

Kolektiv pracovníků Oddělení Středního východu a Afriky. Rozdílnými cestami. Srovnání sociálně ekonomického vývoje sovětské Střední Asie, Kazachstánu a Zakavkazska s vývojem v Turecku, Íránu a Afghánistánu. Praha: Orientální ústav ČSAV, 1977.

MACHONIN, P. *Postkomunistická sociální transformace a modernizace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009. s. 1–2. [online] 2009 [cit. 20. 8. 2012]. Dostupný z: http://samba.fsv.cuni.cz/~cabanova/UVOD%20SP%202009/7_p%C5%99edn%C3%A1%C5%A1ka/Machonin.pdf

Tribes and Clans. *Travel Encyclopedia of Kyrgyzstan*. [online] 2009 [cit. 29. 10. 2012]. Dostupné z: http://celestial.com.kg/articles/people/Culture/Tribes-and-Clans/Tribes-and-Clans_70.htm

TULOBERDIEV M. *Preserving Kyrgyzstan's History: Driver: Oktiabr Akmoldoevich Akmoldoev (Kyrgyz, 1939)* [online]. 2010 [cit. 12. 9. 2012]. Dostupné z: http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=78:the-driver-oktiabr-akmoldoevich-akmoldoev-kyrgyz-1939&catid=34:interviews&Itemid=29

TULOBERDIEV M. *Preserving Kyrgyzstan's History: Haji: Abdysh Asanovich Asanov (Kyrgyz, 1925)* [online]. 2010 [cit. 13. 11. 2012]. Dostupné z: http://web.archive.org/web/20100810112516/http://www.centralasianhistory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=77:the-haji-abdysh-asanovich-asanov-kyrgyz-1925&catid=34:interviews&Itemid=29

ZAKON KYRGYZSKOJ RESPUBLIKI. *O sudach aksakalov*. [online]. 2002, 2002-07-04 [cit. 15. 11. 2012]. Dostupné z: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14320>